

सारवस्तुका दृष्टिले अन्धवेग नाटक

नारायणप्रसाद पन्थ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस

panthanarayan25@gmail.com

लेखसार

नाटक नरनारीका चरित्र र कार्यलाई पात्रका अभिनयका माध्यमद्वारा प्रदर्शित गरिने उद्देश्यले लेखिएको संवादात्मक साहित्यिक विधा भएकाले रङ्गमञ्चमा गरिने चरित्रको अभिनय हो । बालकृष्ण समद्वारा लिखित अन्धवेग नाटकको सारवस्तुका दृष्टिले अध्ययन विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत लेखको प्राज्ञिक समस्या रहेको छ । त्यसैले यस लेखमा सारवस्तुका दृष्टिले अन्धवेग नाटकको अध्ययन विश्लेषणलाई प्राज्ञिक अध्ययनको विषय बनाइएको छ । यस नाटकमा भएका असत्पात्रको अन्त्य गराएर भावी पिँढीलाई सत्मार्गमा हिड्ने प्रेरणा दिँदै मानिसले कुनै पनि आकाङ्खालाई सोचविचार गरेर मात्रै राख्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिइएको छ । यस लेखमा सारवस्तुका दृष्टिले अन्धवेग नाटकको अध्ययन विश्लेषण गर्नाका लागि अन्धवेग नाटकलाई प्राथमिक स्रोतसामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ भने सारवस्तुका दृष्टिले अन्धवेग नाटकको अध्ययनको सिद्धान्त निर्माणका लागि आवश्यक द्वितीयक स्रोत वा सन्दर्भस्रोत सामग्री उपयोग गरी पाठविश्लेषण विधिका आधारमा नाटकको निरूपण गरिएको छ । गुणात्मक प्रकृतिको यस लेखमा सारवस्तुलाई सैद्धान्तिक ढाँचा बनाएर कृतिपठनका आधारमा सत्यापन गरिएको छ । सारवस्तुका दृष्टिले अन्धवेग नाटक दुःखान्त नाट्यकलाले उत्कृष्ट भएको निचोड निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : अतृप्त कामवासना, दुःखान्त नाट्यकला, नायक, पारिवारिक जीवन, यौन तृष्णाको अन्धवेग ।

विषयपरिचय

नाटक जीवन भोगाइका यथार्थ घटना र कल्पनाको समन्वय गरी अभिनयका माध्यमबाट रङ्गमञ्चमा संवादात्मक रूपमा प्रदर्शन गरिने कला हो । यसलाई जीवनको समग्र अभिव्यक्ति दिन सक्ने, निश्चित कथानकमा आबद्ध, मानवीय प्रकृतिका पात्र भएको, अभिनयगुण सम्पन्न, रसभावादियुक्त संवादमूलक दृश्यकाव्य मानिएको छ । साहित्यका विविध विधाहरूमध्ये नाटक प्राचीन एवम् समृद्ध विधाका रूपमा परिचित छ । नाटक शब्द 'नट्' धातुमा 'अक' प्रत्यय लागेर बनेको छ । 'नट्' को अर्थ नृत्य र अभिनय भन्ने हुन्छ । त्यसैले नाटक अभिनयका माध्यमबाट विचारको अभिव्यक्ति गरिने साहित्यिक विधा हो ।

नेपाली नाटक र रङ्गमञ्चले उन्नाइसौँ शताब्दीको उत्तरार्धबाट आधुनिकता प्राप्त गरेको हो । बालकृष्ण समले १९७७ बाट नाटक लेखे भने १९८६ मा *मुटुको व्यथा* नाटक प्रकाशित गरे । यस नाटकको प्रकाशनसँगै नेपाली नाट्यक्षेत्रमा युगान्तकारी परिवर्तन आएको हो ।

अन्धवेग १९९६ सालमा प्रकाशित सामाजिक नाटक हो। *अन्धवेग* नाटकमा एक सम्भ्रान्त परिवारको कथावस्तु समेटिएको छ। नाटकको नायक गरुडध्वज सम्भ्रान्त परिवारको पात्र भए तापनि साधारण मानिस जस्तै छ। उसकी पत्नी पम्फाको स्वभाव आधुनिक ढङ्ग ढाँचाको छ। उनीहरूका घरमा गरुडध्वजकी फुपू र उनका छोरा जयवीर लामो समयपछि तीर्थबाट आइपुगेका छन्। यस अवस्थामा उनीहरूलाई राम्रोसँग स्वागत सत्कार गरिएको छ। यस नाटकको प्रारम्भ केटाकेटीहरूले “बस बस रे बसुन्धारा बहिनी..” नामक बालगीत गाएर भएको छ र अन्त्य गरुडध्वजको आत्महत्याको अवस्था हेर्न नसकेर पम्फा कठवारबाट लडेपछि भएको छ।

प्रस्तुत लेखमा सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको विश्लेषण गरिएको छ। यस लेखको प्राज्ञिक समस्या सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको अध्ययन विश्लेषण गर्नु हो। यस लेखको उद्देश्य सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको अध्ययन गर्नु रहेको छ। *अन्धवेग* नाटकको विश्लेषण अन्य विविध आधारमा गरिएको भए पनि सारवस्तुका दृष्टिले अध्ययन हुन नसकेका परिप्रेक्ष्यमा यो अध्ययन गरिएको छ। यस लेखबाट सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकका बारेमा अध्ययन गर्न चाहने अनुसन्धाता, विद्यार्थी तथा जिज्ञासु पाठक लाभान्वित हुने हुँदा यसको उपादेयता स्पष्ट हुन्छ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत लेखमा सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको विश्लेषण गरिएको छ। यसका लागि *अन्धवेग* नाटकलाई प्राथमिक स्रोतसामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ भने सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको अध्ययन गर्न सिद्धान्त निर्माणका लागि आवश्यक द्वितीयक स्रोतका सामग्री उपयोग गरी पाठविश्लेषणका आधारमा नाटकको निरूपण गरिएको छ। गुणात्मक प्रकृतिको यस अध्ययनमा नाटकमा निहित सारवस्तुलाई सैद्धान्तिक ढाँचा बनाएर कृतिपठनका आधारमा सत्यापन गरिएको छ।

विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

नाटक जीवन र जगतका कार्यको अनुकरण हो। यसले अभिनयका माध्यमले दर्शकमा विशिष्ट प्रभाव उत्पन्न गर्दछ। ‘नट्’ धातुमा ‘अक’ प्रत्यय लागेर बनेको ‘नाटक’ शब्दको सामान्य अर्थ नट् वा अभिनेताहरूको कार्य भन्ने हुन्छ। यसै धातुबाट ‘नाट्य’ शब्द बनेको छ। पूर्वीय काव्यशास्त्रीहरूले ‘नाटक’ भन्दा ‘नाट्य’ शब्दको बढी प्रयोग गरेको पाइन्छ। ‘नाट्य’ शब्द पनि ‘नट्’ धातुमा ‘य’ प्रत्यय लागेर बनेको छ। ‘नट्’ को अर्थ भाव प्रदर्शन गर्नु भन्ने हुन्छ। पूर्वीय काव्यशास्त्रमा नाटकका अर्थमा ‘रूपक’ शब्द प्रचलित देखिन्छ। काव्यशास्त्रीहरूले नाटकलाई रूपकको एक भेद मानेका छन् तर रूपकका विभिन्न भेदहरूमा नाटक नै उत्कृष्ट भेद भएकाले नेपाली काव्यशास्त्रीहरूले ‘नाटक’ शब्द प्रयोग गरेको पाइन्छ।

‘नाटक’ भन्ने नामले नै दृश्य काव्यका तमाम भेदहरूलाई चिन्न थालिएको छ। जसको अभिनय गर्न सकिन्छ त्यो दृश्य काव्य हो अर्थात् दृश्य भनेको अभिनेय हो (पोखरेल, २०२०५९, पृ. १६४)। अङ्ग्रेजीमा ‘ड्रामा’ शब्दको अर्थ ‘एक्ट’ (अभिनय गर्नु) र ‘एक्सन’ (अभिनय) सँग निकट देखिन्छ।

अङ्ग्रेजीमा 'प्ले' को अर्थ 'खेल' हुन्छ । अङ्ग्रेजीमा नाटकका अर्थमा 'थिएटर' शब्द पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसको मूल अर्थ रङ्गमञ्च हो र रङ्गमञ्चमा प्रदर्शन हुने भएका कारण नाटकलाई थिएटर (ठेटर) भनिएको हो (आचार्य, २०६६, पृ.१) । नाटक कथ्यको अनुकार्यप्रधान संवादात्मक संरचना हो । नाटकलाई आख्यानात्मक वा कथानक भएको रचनाका रूपमा चिनिन्छ । यसको कथानकमा ज्यादै आकस्मिक मोड भएका (नाटकीय) घटना वा प्रसङ्गहरू कार्यकारणको शृङ्खलाबाट बुनिएका हुन्छन् । यसको स्वरूप आख्यानात्मक भएकाले यसमा कथानक, चरित्रचित्रण, वातावरण आदि अन्य उपकरणहरूको पनि प्रयोग भएको हुन्छ (शर्मा र श्रेष्ठ, २०७९, पृ. १३१) । नाटककार, रङ्गकर्मी र प्रेक्षक गरी तीन पक्षसँग उत्तिकै सम्बद्ध हुने हुँदा यसको स्वरूप त्रिआयामिक हुन्छ । 'नाट्य' शब्द 'नट्' धातुबाट व्युत्पन्न भएको हो । 'नट्' धातुमा नृत्त र अभिनयको दुवै अर्थ सन्निहित छ । यसैले 'नट्' धातुबाट नट, नाट्य र नाटक शब्दको निर्माण भएको देखिन्छ (थापा, २०८०, पृ.७०) । नाटकको कथा पाँच अङ्कदेखि दस अङ्कसम्म हुनुपर्छ । मुख्य रूपमा चार या पाँच पुरुष नाटकको मुख्य काममा लागेको हुनुपर्छ । पञ्चसन्धिको प्रयोग नाटकमा हुनु आवश्यक छ । यसमा निर्वहण सन्धि चमत्कारपूर्ण हुनुपर्छ । यसरी नाटकको संरचना गाईको पुच्छरको अग्रभागजस्तो हुनुपर्छ (थापा, २०८०, पृ.७१) । यसरी नाटकको उद्देश्य सतमार्गमा लाग्ने प्रेरणा दिनु, मनोरञ्जन प्रदान गर्नु, जीवनजगतको यथार्थ चित्रण गर्नु, ऐतिहासिक सत्यको उद्घाटन गर्नु र नैतिक उपदेश वा शिक्षा दिनु हो । विचारकहरूले नाटकको उद्देश्य परिस्थितिको यथार्थ चित्रण गर्नुलाई मानेका छन् । नाटकको उद्देश्य अन्य साहित्यिक विधामा भन्ने जीवनको व्याख्या तथा आलोचना गर्नु हो । नाटकको उद्देश्य जीवनका अनुभूति, घातप्रतिघात एवम् मानवीय समविषम समस्याको अभिव्यक्त गर्नु हो । नाटकका माध्यमबाट दर्शक वा पाठकसामु दिन चाहेको कुरा हो । यसका लागि नाटककारले कुनै निश्चित घटना, कथावस्तु वा प्रसङ्गको चयन गरी त्यसैबमोजिम पात्रका माध्यमबाट नाटकीय स्वरूप प्राप्त हुन्छ । यसको उद्देश्य नाटकका माध्यमबाट दर्शकका मनमस्तिष्कमा पार्न चाहेको प्रभाव हो । जुन प्रयोजनका निमित्त नाटक लेखिन्छ, त्यसैलाई नाटकको उद्देश्य मानिन्छ । साहित्य मानव जीवनको सबल अभिव्यक्ति भएकाले युगजीवनका विविध पक्षहरू साहित्यका माध्यमबाट व्यक्त हुन्छन् ।

लेखकले आफ्ना तर्फबाट कुनै टीकाटिप्पणी गर्न नपाउने हुनाले नाटककारको दृष्टिकोण या नाटकको उद्देश्य घटनाक्रम, कथोपकथन, पात्रचयन, कथावस्तु, पात्र र समाप्ति आदिबाट खुलस्त भैरहेको हुन्छ (पोखरेल, २०५९, पृ. १७०) । नाटक लेख्नुमा नाटककारको पनि एउटा न एउटा उद्देश्य हुन्छ । कलात्मक परिधानद्वारा अभिव्यञ्जित गर्न खोजिएको लेखकको जीवनजगतसम्बन्धी कुनै न कुनै दृष्टिकोण नाटकको उद्देश्य हो र त्यो नाटकका तमाम रचनाप्रक्रियाद्वारा अभिव्यक्त भैरहेको हुन्छ (पोखरेल, २०२०५९, पृ. १६४) । कतिपय नाटकमा पात्रहरूको नामकरण नै विषयसूत्रका आधारमा गरिएको हुन्छ भने कतिपय नाटकमा पात्रहरूका संवादाबाट विषयसूत्रलाई स्पष्ट्याउने प्रयत्न गरिएको हुन्छ; तर यस्तो प्रस्तुतिले विषयसूत्रलाई नाटकको बाह्य सतहमा

स्थापित गर्दछ र नाटकीय प्रभावमा क्षति उत्पन्न गर्दछ । विषयसूत्रलाई समग्र कथावस्तुमा विनिमेय हुने गरी नाटकीय रूपमा प्रस्तुत गर्नु जरुरी हुन्छ (आचार्य, २०६६, पृ.९) । संवादलाई नाटककारको विचारवहन गर्ने अर्थमा मात्र लिनु हुँदैन । सङ्क्षेपमा भावपक्षमा प्रभावपूर्ण प्रस्तुतिका लागि कलापक्षको सबल र सफल निर्वाह हुनु नितान्त आवश्यक छ (थापा, २०८० पृ. ९७-९८) । यसरी पूर्वीय नाटककारहरूले धर्म, अर्थ, काम र मोक्षजस्ता चार पुरुषार्थको प्राप्ति गर्ने उद्देश्य र पाश्चात्य नाटककारहरूले मनको विरेचन एवम् मनोरञ्जनका लागि नाटक लेख्ने गरेको पाइन्छ । नाटक कुनै न कुनै विषयवस्तुमा आधारित हुने भएकाले विषयवस्तुअनुसार हरेकमा कुनै न कुनै उद्देश्य अन्तर्निहित हुन्छ । नाटक सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पौराणिकलगायत अनेक विषयसम्बद्ध हुने गरेका र तिनमा यथार्थवादी, आदर्शवादी, प्रगतिवादी, मनोविश्लेषणवादी, अस्तित्ववादी, विसङ्गतिवादी तथा प्रयोगवादी जस्ता प्रवृत्ति राखेको पाइन्छ । प्रमुख पात्रका विचारको समष्टि रूप र नाटकको निष्कर्ष रूप नै नाटककारको आफ्नो भावभूमि हो । नाटककारको आफ्नो दृष्टिकोणको केन्द्रीयता रहेको निश्चित धरातललाई भावभूमिका रूपमा लिइन्छ । पूर्वीय आचार्यहरूले नाटकको मूल उद्देश्य पाठक दर्शकलाई नैतिक उपदेश तथा मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो भनेका छन् । यसको उद्देश्य पाठकलाई अलौकिक रसानन्दको अवस्थामा पुऱ्याउनु पनि हो । पश्चिममा नाटकको उद्देश्य दुःखान्तका माध्यमबाट पाठक वा दर्शकलाई करुणा र त्रास पैदा गराई मानसिक शुद्धीकरण वा विरेचन गर्ने कार्यलाई मानिएको छ । नाटकको उद्देश्य नैतिक सन्देश, सत्मार्गमा लाग्ने प्रेरणा, मनोरञ्जन, जीवनजगत्को यथार्थ प्रस्तुति, ऐतिहासिक सत्यको उद्घाटन, नैतिक शिक्षा दिनु, दर्शकपाठकका मनको विरेचन गर्नु र सामाजिक पृष्ठभूमिमा मानवचरित्रको प्रभावपूर्ण एवम् कलापूर्ण प्रस्तुति गर्नु हो । मनोरञ्जन, उपदेश र विरेचन यसका मूल उद्देश्य हुन् । नाटककारले आदर्शवादी, यथार्थवादी, धर्मपरक, नीतिपरक, राजनैतिक, सुधारवादी, निराशावादी आदिमध्ये जे जस्तो दृष्टिकोण वा सन्देश दिन पस्कने अभिप्राय राखिएको हुन्छ । यस्तो अभिप्राय नाटकमा केन्द्रीय भाव वा विचारका रूपमा रहन्छ । नाटकमा सारवस्तुलाई परिपुष्ट तुल्याउने गरी कथावस्तु चयन गरिएको हुन्छ । यस लेखमा सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

छलफल तथा परिणाम

अन्धवेग दुखान्त नाटक हो । यसको कथावस्तु तीन अङ्कमा विस्तारित भएको छ । प्रथम अङ्कमा पाँच दृश्य रहेका छन् । दोस्रो अङ्कमा चार र तेस्रो अङ्कमा पाँच दृश्य गरी चौध दृश्य रहेका छन् । प्रस्तुत नाटक मानसिक द्वन्द्वबाट आरम्भ भई भौतिक द्वन्द्वमा पुगेर समाप्त भएको छ । यस लेखमा सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ :

सारवस्तुका दृष्टिले *अन्धवेग* नाटकको विश्लेषण

अन्धवेग नाटकमा गरुडध्वजलाई एक गृहस्थी, जयवीरलाई गरुडध्वजको भानिज भाइ, धुरारिलाई एक ब्राह्मण, भानुलाई गरुडध्वजको छोरो, वैकुण्ठमानलाई जयवीरको स्कुले साथी, चेप्टेलाई गरुडध्वजको नोकर, चतुरेलाई वैकुण्ठमानको नोकर, ठुल्लानीलाई गरुडध्वजकी फुपू (जेठा बाज्येपट्टिकी), पम्फालाई गरुडध्वजकी पत्नी, चिञ्चीलाई गरुडध्वजकी छोरी र मुगालाई पम्फाकी

नोकर्नीका रूपमा चित्रण गरिएको छ । यस नाटकमा जयवीरकी विधवा आमा, वैद्य, दमाई, भरियाहरू, केटाकेटीहरू, माग्नेहरू, वैरागीहरू, गाइने र अरूहरू जस्ता पात्रहरूको पनि उपस्थिति रहेको छ ।

पम्फा र जयवीरको बीचमा जो पाप व्यवहार थियो, त्यसमा पम्फाकै अर्धेल्याइँ अवश्य हो । पम्फा नै हो त्यो कालो रङ्ग र अबीर लिएर पहिले फागू खेल्ने; तर भाग्न सकेर पनि नभागीकन आफूलाई रङ्गाउन दिन रहर गरेपछि, जयवीरलाई मात्र चोखो कसरी भन्ने ? उसको मनमा बिटुलो नभएको भए पम्फाको मनोरथ काँचै भएर सुक्ने थियो । जयवीरले कान थापिदिएको भए पम्फाको कानेखुसी आफैँ हावामा उडेर जाने थियो । यस कारण पम्फा र जयवीर दुवै पापी हुन् (प्रधान, २०७७, पृ.१४३) । गरुडध्वजको घरबाट आरम्भ भई उसैको घरमा टुडिँगएको यस नाटकमा काठमाडौँको सामाजिक जीवनको एक चित्र प्रस्तुत गरिएको छ । नाटककारले आफ्नो जीवनदृष्टि र विचारको प्रकाशनका निम्ति प्रभावकारी रूपमा पात्रहरूको उपयोग गरेका छन् । नाटककारले आफ्नो जीवनदृष्टि र विचारको प्रकाशनका निम्ति यी तीन पात्रहरूको गर्नुसम्म उपयोग गरेका छन् (उपाध्याय, २०७९, पृ. ९३) । यसरी *अन्धवेग* नाटकको कथावस्तु समकालीन सामाजिक जीवनबाट यथार्थको पृष्ठभूमिमा उनीएको छ ।

*अन्धवेग*को दुःखान्तीय विधान सेक्सपियरेली ढाँचाको छ । यसको अड्क र दृश्यविधान इन्सेनद्वारा प्रवर्तित आधुनिक यथार्थवादी ढाँचाको छ । यसमा घटनास्थल पनि एउटै नगरविशेषका छन् । काठमाडौँलाई आधारभूमि बनाएर लेखिएको यस नाटकमा एघारओटा दृश्य नायक गरुडध्वजको घरका छन् भने एउटा दृश्य दक्षिणकालीका पछिल्लिरको फर्पिडमा रहेको वनको छ । एउटा दृश्य पशुपति आर्यघाटको पुलबाट गुह्येश्वरी जाने सम्म परेको ठाउँको र एउटा दृश्य बत्तीसपुतलीनेर रहेको वैकुण्ठमानको घरको छ ।

गरुडध्वज *अन्धवेग* नाटकको नायक, उच्चकुलीन भलादमी र ३३ वर्षे गृहस्थी भएकाले नाटकका सबै गतिविधि उसमा केन्द्रित रहेका छन् । उसले दुई छोराछोरीकी आमा भइसकेकी पत्नीले आफ्नै भानिज भाइसँग सम्बन्ध बढाउँदा पनि नियन्त्रणमा राख्न सक्दैन । ऊ भाइ र पत्नीलाई सम्झाइबुझाइ गरेर सत्यतथ्य पत्ता लगाउनतिर नलागी भाइलाई मारेर आफू पनि आत्महत्या गर्ने कमजोर मनस्थिति भएको पात्रका रूपमा देखिएको छ । ऊ आफ्ना कलिला छोराछोरीको भविष्यलाई नहेरी समाजमा स्थापित आदर्शलाई मात्र वरण गर्ने जिद्धी स्वभाव भएकाले उसले धुरारि बाजेको सल्लाहलाई पनि वास्ता गर्दैन । उसमा एकआपसमा छलफल गरेर समस्या समाधान गर्न नखोज्ने र समाजको अपमान तथा घृणा सहन आँट गर्न नसक्ने काँतरपन पाइन्छ । नायकमा हुनुपर्ने धीरोदात्त प्रवृत्ति भएको, बहुगुणयुक्त, बौद्धिक, संस्कृति तथा सभ्यताप्रति अनुराग भएर पनि आधुनिक विचार अनुशरण गर्न नसकी पत्नीको कमजोरी थाहा पाएर पनि सुर्धान नखोजी आत्महत्या गरेर नाटकलाई चरमोत्कर्षकमा पुऱ्याएको छ ।

जयवीरको उपस्थितिमा परिणाम यसरी एकाएक त्रासदीपूर्ण दुखान्ततर्फ मोडिएको छ :

जयवीर – ल्याउने त यहाँ म हुँ, वैकुण्ठलाई पर्खेको ।

गरुडध्वज- तँ वैरी होस्, तँ मेरो भाइ होइनस्, अस्तित्देखि मर्यो मेरो भाइ !

पम्फा : गरुडध्वज - बिन्ति उ शुद्ध छ, म चोखी छु !

नबोल् रण्डी ! म तेरो पोइ होइन,

यमदूत हूँ, चोखी छस् चेप्टेको मनमा पनि

फुपू मुगा धुरारी र तँ मेरो मनमा

पनि चोखी नै छस् ! तँलाई त हुँदा नरकको ।

यो माला भिक् न यो तेरो छातीमाथि सुहाउँछ,

न मालामाथि तेरो पापी रक्त सुहाउँछ !

जयवीर- के गर्न आँटनुभो ?

गरुडध्वज- मार्न !

जयवीर- प्रमाण सब पूर्ण भो ?

गरुडध्वज - भएर पोखियो ।

जयवीर - दाज्यू निरपराध छु ! (पृ. ९२) ।

गरुडध्वज खुकुरी उठाएर भन्छ : यो जाँचछ ! पम्फा चिच्च्याउँछे । जयवीर गरुडध्वजको हात समात्छ । दुइको लडन्तमा खुकुरी परतिर फ्याँकिन्छ । गरुडध्वज जयवीरको घाँटी समात्छ, फेरि लडन्त पर्दछ । पम्फा बचाउ गर्दै भन्छे : उ चोखो छ, राम जस्तो पवित्र छ (पृ. ९२) । गरुडध्वजमा पत्नीको व्यभिचारले आक्रोश बढेको देखिन्छ । अकस्मात् गरुडध्वजभित्र छिरेपछि पम्फाको भनाई यस्तो छ :

उसलाई तपाईंले केही गर्नुभयो भने

पाप लाग्ला । मलाई नै मार्नुहोस्, यदि दोष छ

भने सबै बरू मेरै होला ।

लड्ने दुवै लोट्छन् पम्फा चिच्च्याएर मूर्छा पर्दछे । पहिले गरुडध्वज जयवीरलाई तल पारेर किचछ, केही पछि गरुडध्वज तल परेर घस्रदै ढोकानेर पुगी ठूलो ताल्चाले आफूमाथिको जयवीरको टाउकोमा आखिरी जोडले हिकार्छ ।

जयवीर- आमा ! पल्टेर मर्दछ ।

मर्यो ? मर्यो ?

पम्फा- धरचाडमरचाड गर्दै उठेर खुकुरी

गरुडध्वज - सती जा !

पम्फा - मार्नुहोस् हुन्छ ! तँ गङ्गाजल नै थिइस्,

ढाक्यो यो कलिले तेरो महिमा, अब स्वर्ग जा ! (पृ. ९२) ।

उसले जयवीरको हत्यापछि पशु गुनी र मानव वैगुनी हुने ठानेको छ । गरुडध्वज पम्फालाई भन्छ : नछो, नछो, नछो !

म जस्तो एउटा सोभो मान्छेलाई करैसित

ज्यानमारा बनाइस् हा, पम्फी । तैले मभित्रका

सारा सिधा नसालाई नागबेली बनाउँदै
 खिँचै गोमनका सैन्य तुल्याइस् । म खुशीसँग
 जान्छु, बाँचीरहेस्, तेरो नितिमा अब जीवित
 धूवाँको एउटा चक्का पनि छैन म ! (पृ. ९३) ।

यसरी असल र मानवीय चरित्र भए पनि समयअनुसार चल नजान्नु उसको चारित्रिक कमजोरी हो । धुरारिले समयमै पम्फालाई सम्झाई नियन्त्रणमा लिन सल्लाह दिँदा स्त्रीको पाउ परेर पतिभक्ति माग्नु आफू तयार छैन भन्दछ । सद्गुणी पात्र भएर पनि सोभोपना, सहनशीलता र मस्तीपना जस्ता सूक्ष्म कमजोरीले गर्दा उसको जीवन दुःखान्त बनेको छ ।

एकादशीमा भगवानको दर्शनकै निहुँमा दुवैलाई पशुपति जानसमेत अनुमति दिएबाट बीच बाटोबाटै दुवै पशुपति नगई वैकुण्ठको कोठामा पुग्दा गरुडध्वजले जयवीरमाथि दुःखान्त घटना घटाउँछ । जतिसुकै शान्त, सोभो र दयालु भए पनि उसमा पुरुष अहम् पाइन्छ । स्त्रीको पाउ परी माग्छ, पतिभक्ति कुनै पति ? (२-४ पृ. ९३) । यही अहम्ले उसको जिन्दगी अत्यन्तै दुःखान्त बनेको छ ।

बहिर्मुखी चरित्र बनाउन नसकेको र अभिजात्य संस्कारमा हुर्किएको गरुडध्वज आन्तरिक पीडा, दुःख र शङ्कालाई आफैँमा लुकाउन सक्ने पात्र हो । ऊ बुद्धिमान र तर्कशील भएर पनि यथासमयमै पम्फा र जयवीरबीच घट्टै गएको दूरीलाई बढाउन सकेन ।

“त्यल्लाई जीउँदै मारी, त्यो मर्यो एक साँझमा । आत्मघात - सबैभन्दा ठूला आश्चर्यको कुरा म गर्छु । (पृ.१०१) । अन्त्यमा उसले आत्महत्याको परिणति भोगदछ ।

यसरी गरुडध्वजले पारिवारिक अवस्था र हत्याको अपराधबाट मुक्तिका लागि विषसेवन गरेको छ । उमेरले २८ वर्षकी पम्फा अन्धवेग नाटकको प्रमुख नारी हो । भानु र चिन्चीकी आमा पम्फा आदर्श पत्नीबाट जयवीरको आगमनपछि उन्मत्त प्रणयिनीका रूपमा देखा परी गतिशील पात्र बनेकी छ । आफ्नो सौन्दर्यप्रति घमण्ड राख्ने पम्फा छलकपट र भुटो बोल्न सिपालु छे । आफ्नो इच्छापूर्ति गर्न दमाईलाई चोलो बिगारेकामा यसरी हप्कीदप्की लगाएकी छ :

बरु जुंगाले मुख सी आफ्नै, सी घुम्ने आँखिभौँ टिपी
 ती बेअडकली आँखा; चोलो, जत्ति भने पनि
 किन धोक्रो बनाएको हँ ? हेर्न अनुहार छिः !
 अफ हेर न हेरेको ! अबदेखि सबै लुगा
 अर्केलाई दिने भोक चलेको त थियो, तर
 नफेर्नु भन्दछन् होमे डूमेलाई र पो सहँ ।
 के त्यो बक्खु सिएको हो ? फेरि टम्म गरेर त
 नले अनि त्यहाँ मैले जानेकी छु, कहाँ छ त्यो ?
 चेप्टे ! चेप्टे ! (सम, २०७९, पृ. ६) ।

पम्फा बिवाह हुन लागेको जयवीरकी केटीलाई कलङ्क लगाई बिवाह गर्न नदिएर असत् चरित्रका रूपमा देखिएकी छ । गरुडध्वज र पम्फाको परिवारमा फुपू र उनको छोरा जयवीरको आगमनबाट नाटकले नयाँ गति प्राप्त गरेको छ । देवरलाई देखे बित्तिकै पम्फामा कामुक चेतना पलाएको छ । त्यही चेतनाले उसले आफ्नो सन्तान, परिवार र सामाजिक मर्यादालाई बेवास्ता गरेकी छ । समाजको रीतिथिति र संस्कृतिलाई लत्याएर कामवासनाको तृप्तिका लागि आवेगमा विवेक गुमाएकी छ । उसले १९ वर्षीय जयवीरसँग भेट हुनुपूर्व पतिव्रता नारी, ममतामयी आमा र कुशल गृहिणीका रूपमा चिनिए पनि आफूमा भएको कामवासनाको आगो निभाउन आफ्नो घरगृहस्थीमा आगो सल्काएकी छ । त्यसैले उसको घरगृहस्थीमा डढेलो लागेको हेर्न नसकी मर्न तयार हुने दुखान्तीय पात्र बन्न पुगेकी छ । ऊ पूर्वीय सिद्धान्तअनुसार परकीया पात्र हो । यस्ता नायिका आफ्ना पतिलाई छोडेर अरूसित प्रणयसम्बन्धमा लागेका हुन्छन् । नाटकमा जयवीरको उपस्थिति हुनुपूर्व वात्सल्यमयी आमाको भूमिका निभाएकी भए पनि जयवीरको उपस्थिति पश्चात् भने कामवासनाको अन्धवेगले हेलिएर उन्मत्त भएकी छ । त्यसैले उसको घरगृहस्थीमा डढेलो लागेको हेर्न नसकी मर्न तयार हुने दुखान्तीय चरित्र बन्न पुगेकी छ । नक्कली आइमाईका रूपमा प्रस्तुत भएकी पम्फाको चरित्रभित्र रसिलो, मिजासिलो र फरासिलो व्यक्तित्व छ, जुन व्यक्तित्व दण्ड र माया दुवै पर्गल्न सक्छ भन्ने कुरा दमाईलाई गाली गर्नु र आफ्नो प्रेमीलाई माया गर्नुबाट पनि पुष्टि हुन्छ । ऊ आफ्नो मनोकाङ्क्षा पूरा गर्न सबै खालका प्रपञ्च रचेर काम फत्ते गर्न सिपालु देखिन्छे । मन्दिर जाने सन्दर्भमा पम्फा र गरुडध्वजको संवाद यस्तो छ :

गरुडध्वज- भोकै बसे बस, त्यसले फायदै होला, तर जान त दिन्न म । तिमीलाई लिई जान म सक्तिनँ, त्यहाँ अनि फेरि कोसित जान्छ्यौ नि !

पम्फा- मुगा जान्छे ।

गरुडध्वज - तिमी दुवै स्वास्नीमान्छे, उहाँ फेरि हूल दड्गा भयो भने !

पम्फा - उता देवर जालान् (पृ. ७३) ।

पम्फालाई जयवीरसँगै पशुपति जाँदा एकान्त प्राप्त हुन्छ, भन्ने विचारले सताएको छ । आफ्नो इच्छा पूरा गर्न कसैबाट रोकिदैन भनी दमित इच्छा पूरा गर्न चाहेको देखिन्छ । उसले शारीरिक कमजोरीले मूर्च्छा परेको कुरा बताउँछे । ऊ एकादशी व्रत गर्न जयवीर र मुगासँग पशुपति गई मुगालाई गुह्येश्वरी पठाएर बिमारी भएको अभिनय गर्दै जयवीरसँग वैकुण्ठमानका घर जान्छे । उसमा अतृप्त कामेच्छा पूरा गर्ने आतुरता छ ।

अपरिचित जो कोही युवतीको चरित्रमा खोट लगाएर शङ्कास्पद स्थिति सिर्जना गराउनु, जयवीरसँग एकान्तलापको अभिलाषा राखी पशुपति जान लागेको भए पनि पतिको आरोग्यको भाकल पूरा गर्न जान लागेको भन्नु र नक्कली अभिनय गरी मुगालाई गुह्येश्वरी पठाएर जयवीरसँग एकान्तलापको अवसर मिलाउनु जस्ता गतिविधि पम्फाका छल, प्रपञ्च र मिथ्या व्यवहार देखिएका छन् । ऊ जयवीरले कामवासनात्मक प्रेमलाई अस्वीकार गर्दा रामभै पवित्र र निर्दोष भएको देखाउन पछि परेकी छैन । ऊभित्र प्रचण्ड कामवासनाको आगो दन्किएको हुँदा त्यसकै कारण पापकर्म गर्न उद्यत भएकी छ । ऊ नाटकीय घटनाक्रममा जयवीरलाई गरुडध्वजले मारिसकेपछि,

जयवीर आफैँ लडेर मरेको सिद्ध गर्न पछि नपर्ने हठी नारी चरित्रका रूपमा समेत देखिएकी छ । ऊ आफूलाई अनुमति भए आफू दासी भएर बस्ने र कानुनी तवरबाट हत्याको तर्कसिद्ध गर्न नसके आफैँ जेल बस्नेसम्म तर्क गर्ने असाधारण प्रत्युत्पन्न मति भएकी चरित्र हो । जयवीरको हत्यापछि पम्फाले पति गरुडध्वजसँग माफी माग्दै भन्छे :

म जान्छु ! हात यो जोड्छु, क्षमा पाऊँ म, बिन्ति छ ।

अब जे हुनु भैगौं, पछुँ मै भ्यालखानमा,

केही गरी यताबाट यिनी आफैँ लडी मरे

भनेर उम्किए दैवात् - मलाई घर लानुहोस्

छोराछोरीहरूकी हुँ आमा माफ म माग्दछु,

देवताले दया गर्छन्, भूल गर्दछ मानिस । (पृ. ९३) ।

पम्फा जयवीरको रूप देखेर आकर्षित भएकी छ । ऊ जयवीरको आकर्षणबाट के गर्ने भन्ने द्वन्द्वले टाउको दुख्ने रोगद्वारा सताइएकी छ । उसले जयवीरको नामदर्पण देखेर पापी भनी गाली गरेकी छ । उसलाई भोगेच्छा पूरा नहुँदा मुख हेर्नु नपरोस् भन्ने लागेको छ । उसले अतृप्त अवस्थामा बाँचनलाई पुनर्जन्म नहोस् भनेकी छ । ऊ जयवीरको बेवास्ता देखेर आफू अभागिनी भनी द्वन्द्वमा परेकी छ । उसले जयवीरले वास्ता नगर्दा कृष्णको जस्तो अनुहारभित्र कालो ग्रह भनी यसरी टिप्पणी गर्दछे :

‘पम्फी, जस्तोसुकै तैले अपराध गरे पनि

तँमाथि प्रेम टुट्दैन’ भन्नुहुन्थ्यो,

कता गयो त्यो कुरा ?

यसरी केही वस्तुको भरले चढेर पम्फा कठवार माथिबाट पहिले समात्ने दुई हात पछि टाउको देखाउँछे, एकछिन आफ्ना आँखालाई पत्याउन कोठाभरि प्रमाण खोज्दछे अनि चिच्च्याई हात छोडिदिन्छे । (पृ. १०२) ।

एकान्त कोठामा बसेर ढोका लगाई जयवीरसँग मनको चाहना सोधेर भोगेच्छा पूरा गर्न खोज्दा गरुडध्वजबाट जयवीरको हत्या भएपछि खुन मुद्दामा आफू बसेर पतिलाई बचाउन चाहेबाट मानसिक द्वन्द्वमा परेकी देखिन्छे । यसरी अन्त्यमा उसले आफ्नो व्यभिचार र पतिको मृत्यु सहन नसकी भन्ध्याङमा लडेर मृत्युवरण गरेकी छ ।

उमेरले १९ वर्षीय जयवीर अन्धवेग नाटकको नायक गरुडध्वजको भानिज भाइ हो । उमेरले धेरै कान्छो भएर पनि उसले गरुडध्वजको प्रतिद्वन्द्वीका रूपमा भूमिका निर्वाह गरेको छ । सौन्दर्यको धनी जयवीर भावुक प्रवृत्तिको भएकाले भाउजू पम्फाको प्रभावमा परेर भाउजूसँग हुन लागेको अनैतिक सम्बन्धका बारेमा बैकुण्ठमानले सम्झाइ बुझाइ गर्दा पनि परिस्थिति बुझ्दैन । ऊ भाउजूलाई सम्झाइ बुझाइ गर्न नसक्नाले र असत् चरित्र अँगालेकाले दुःखान्तीय चरित्रका रूपमा देखिन्छ । प्रथम दृश्यमा नै अति सुन्दरताका कारण पम्फाका निम्ति कामदेवको रूप लिन पुग्दछ । उसमा प्रकृति तथा संस्कृति प्रेमी बन्न, कविता लेख्न र वाद्यवादनमा लाग्न रमाउने र जीवनको

अर्थ नबुझी रोमान्स र प्रकृति प्रेममा रमाउने, जीवनरूपी प्रेमको आसय नबुझी वासनात्मक प्रेममा लठ्ठ पर्ने भुल गर्दछ । ऊ पम्फाको पारिवारिक अवस्था देखेर पतिपत्नी मिलेर व्यवहार गरेको देख्दा आकर्षित भएको छ । विवाह गर्ने टुङ्गो भइसकेको जयवीरको शरीरमा भाउजू पम्फाको आँखा परेपछि उसको मन भाँडिएको छ । भाउजूमाथि कूदृष्टिले हेर्नु पाप मान्ने जयवीरको मन भाँडिएपछि उसको विवाह रोकिएको छ । भाउजूसँग नजिकिएकाले उसले पम्फाले जस्तै कामवासनामा पारिवारिक प्रतिष्ठा, सामाजिक संस्कार र मर्यादालाई भुलेको छ । उसले वैकुण्ठलाई पम्फाको रूपप्रति आकर्षित भएको कुरासमेत सुनाएको छ । वैकुण्ठमानको सल्लाह र सुभावाले आफ्ना गल्ती थाहा पाएर पनि जयवीरले कुनै कदम चालेको छैन ।

वैकुण्ठमान- हो, बुझौँ - बुझौँ - ओहो ! - पम्फा ! - अब उसो भने

तिमी देवर - पम्फाको तिमीमाथि कुदृष्टि छ ?

जयवीर- म के भनूँ, उनै जान्निन् कुदृष्टि कि सुदृष्टि हो ।

वैकुण्ठमान- ऊ स्वर्गलाई थाहा छ, त्यो प्रत्यक्ष कुदृष्टि हो,

हुँदै होइन त्यो प्रेम-पाश, त्यो नाग-पाश हो,

इन्द्रजित् हो त्यही पम्फा, तिमी इन्द्रियजित् बन !

त्यसको मुखमा लात ठोक, त्यो स्वर्गले अनि (सम, २०७९, पृ. ४५) ।

वैकुण्ठमान - के प्रेमको नाममा तिमी

व्याख्यान गर्दछौ ठूलो स्वरमा व्यभिचारको ?

प्रेमी र व्यसनीलाई एउटै गन्दछौ ? सुन,

विषको पात्रमा दूध विष बन्छ, कुपात्रमा

पर्यो भने उही प्रेम पाप बन्छ सरासरी (पृ. ४५) ।

जयवीरको हत्यापछि पम्फा जयवीरलाई ओल्टाई पल्टाई हेरेर भन्छे :

आँखा बन्द गरिस् तैले जब, थाहा छ के भयो ?

उठेर) के हुन्छ, को कता पुग्छ, के के गर्छ ! तँलाई के ।

अरू नै त्यसको रक्षा गर्लान् । सुत् तँ, तँलाई के ।

न्यानो गरेर सुत्, केही डर छैन निराशमा (पृ. ९४) ।

यसरी वैकुण्ठमानको अर्तिले पनि उसलाई सत्मार्गतिर लाग्ने ऊर्जा प्रदान गर्न सकेन । ऊ दाजु गरुडध्वजलाई श्रद्धा गरे पनि भाउजूप्रति वासनात्मक आसक्तिमा भएकाले परिणाम दुखान्त बन्यो । उसले अतिभावुकता, प्रेमाभाव र अपरिपक्वताले गर्दा मृत्युवरण गर्दछ ।

धुरारि गरुडध्वजको पारिवारिक सुख, समृद्धि चाहने र सबैको भलो चिताउँछ । उसले जयवीरको विवाह तिथि निश्चित पनि गरेको छ । धुरारिले मुगालाई सम्झाउने र गरुडध्वजलाई सचेत हुन आग्रह पनि गरेको छ । धुरारि गरुडध्वजको घर बिग्रने कुराले चिन्तित छ । धुरारिका मुखबाट नेपाली भाषाप्रतिको मोह र महत्त्वलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

कुनै भाषाको सहायता नलिई नेपाली भाषा पढेर नेपालीलाई विद्वान् हुन सक्ने पार्नेछन्, आफूले सरस्वतीको आरती गरेको दीपमा देशदेशबाट विद्याप्रेमी पुतलीको ध्यान आकर्षित गरेर उनलाई

आफ्नो विचारमा होम्ने छन्, आफ्ना वीरहरूको वर्णन सुनाउने छन्, अनि संसारका प्रमुख भाषाहरूमा संसारको नेपाललाई पनि उच्च आसन दिलाउने छन् (पृ.६४) । यसरी धुरारिलाई नेपाली भाषाप्रेमी, धार्मिक तथा आध्यात्मिक व्याख्याताका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । धुरारिको कुराकानी पश्चात् गरुडध्वजले पनि समस्या समाधानतिर उन्मुख नभई उल्टो भानिज भाइलाई मार्ने जघन्य अपराध गरेर नाटकलाई दुःखान्त बनाएको छ । वैकुण्ठमान जयवीर र पम्फाप्रति आकर्षित भएको थाहा पाएर नकारात्मक बनेको छ । उसले व्यभिचारी कामलाई विष मानेको छ । उसले जयवीरलाई सम्झाउँदै भन्छ :

नछोड यसरी धर्म । म तिम्रो तुच्छ मित्र हुँ,
जसै विशाल फर्केको छातीमाथि कुनै दिन
बज्रला एउटा ठूलो वज्रमुष्टि उही दिन
होला पत्थरको दर्प चूर्ण ! (पृ.४७) ।

ठूलानीले जयवीरको विवाह गरेर आफ्नो दायित्व पूरा गर्ने इच्छा राखेकी छ । उसले अनुहारबाट मानवको वास्तविकता थाहा हुने बताएर परिपक्वताको परिचयसमेत दिएकी छ । ऊ छोरालाई आदर्श र योग्य बनाउन चाहन्छे । उसमा आफ्नो पारिवारिक सुख हेर्ने चाहना छ ।

यसरी अन्धवेग नाटक सम्पन्न अभिजातवर्गीय सामाजिक पृष्ठभूमिमा लेखिएको दुःखान्त नाटक हो । यस नाटकले वासनामूलक प्रेमको अन्धवेगका कारणबाट एउटा सुखी र सम्पन्न परिवार कसरी ध्वस्त हुन पुग्छ भन्ने कुरालाई प्रस्तुत गरेको छ ।

प्रस्तुत नाटक नायिकालाई केन्द्र बनाएर उसैको वरिपरि घुमेर उसैको चरित्रदोषबाट दुःखान्त भएको छ । यो नाटक नायक गरुडध्वजको सज्जनता, मानसिक तथा शारीरिक दुर्बलता र समस्याको निराकरणका लागि समयमा यथोचित कर्तव्य पूरा गर्न अगाडि नसर्ने प्रवृत्तिले दुःखान्त बनेको कविता नाटक हो । यसमा गहन दार्शनिक अभिव्यक्ति समेत पाइन्छन् । यस नाटकमा वैध र अवैध प्रेमको व्याख्याका साथै मानवीय जीवनको जटिलताको व्याख्याविश्लेषण र दुःखान्तीय दर्शनको प्रतिपादन गर्ने नेपाली जीवनमा पाश्चात्य सभ्यता र संस्कृतिको प्रवेशले पारेको दुष्प्रभावको आलोचना गर्दै नेपाली संस्कृति तथा कलाको रक्षाबारे चिन्ता प्रकट गरिएको छ । बिरामी गरुडध्वजले आफूमाथि चढिराखेको आफूभन्दा धेरै बलियो जयवीरलाई ताल्चाले टाउकामा हानेर मारेको दृश्य अस्वाभाविक लागे पनि दुःखान्तीय परिस्थितिको निर्माण, मानसिक र भौतिक द्वन्द्वको विधान, सशक्त चरित्राङ्कन, प्रभावशाली संवाद र नाटयवस्तुको उचित सङ्गठन संयोजनले नाटक अत्यन्तै सशक्त र उच्चकोटिको बन्न पुगेको छ ।

यसरी प्रस्तुत नाटक सफल मञ्चनीय नाटक हो । यस नाटकमा नेपाली समाजमा देखिएका विकृति र विसंगतिलाई उजागर गरिएको छ । यस नाटकमा सम्भ्रान्त परिवारका पारिवारिक यथार्थलाई चित्रण गरेर उनीहरूमा देखापरेका अनैतिक कार्यलाई पम्फाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ । क्षणिक रूपमा आफ्नो कामवासना पूरा गर्न आफ्नै नातेदार जयवीरलाई पम्फाले उपयोग गरेकी छ । जयवीर भर्खरको यौवनावस्थामा प्रवेश गर्दै गरेको युवकप्रति कामवासनाको

कुदृष्टि परेको छ । पम्फा जसरी भए पनि कामवसना पूरा गर्न जयवीरलाई वशमा पार्न खोजेकी छ । जयवीर पनि पम्फाको प्रेममा परिसकेको कुरा उसैले लेखेको कविताबाट पुष्टि भएको छ ।

प्रस्तुत नाटकले समग्रतामा नाटकीय कार्यव्यापारको प्रतिनिधित्व गरेको छ । शीर्षकले पम्फाको अतृप्त यौनको आँधो वा अन्धो आवेगलाई मात्र सङ्केत नगरी गरुडध्वजको अन्धो आवेगका कारण मृत्युको मुखमा पुग्ने जयवीरको निर्दोष हत्याले पनि अन्धवेगलाई पुष्टि गरेको छ । नाटकमा त्रिकोणात्मक रूपमा तिनै पात्रको अन्धआवेग कुनै न कुनै रूपमा समतुल्य देखिएर आएको छ । पम्फाको अन्धआवेगले आदर्श परिवार आगोको रापमा पिल्सिएको छ । जयवीरको अन्ध संवेगले पारिवारिक मर्यादाको सीमा भत्किएको छ । गरुडध्वजको अन्धआवेगले सन्ततिको भविष्य अन्धकारमा जकडिएको छ । पम्फाले पतिबाट चाहेको यौनतृप्ति नपाएको र उसको यौनवासनालाई गरुडध्वजले बेवास्ता गरेको देख्न सकिन्छ । गरुडध्वज, जयवीर र पम्फाबीच पनि पारिवारिक, समाज र कामवासनाका निम्ति द्वन्द्व पाइन्छ ।

नाटकले कुनै पनि बन्धनभित्र यौनआकाङ्क्षा बस्न नसक्ने तथ्यलाई सारका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । यौन चाहनामा अचेतन मन हाबी भएपछि समाज, नैतिकता, संस्कार र पराम्पराजस्ता पक्ष गौण रहन्छन् भन्ने कुरा देखाइएको छ । नाटकमा वाचिक वा बोलीद्वारा अभिनयको प्रयोगधिक्य देखिए पनि आङ्गिक र सात्विक अभिनयको प्रयोग पनि देखिन्छ । सहज अभिनयका साथै विविध ठाउँमा सूच्य अभिनय पनि पाइन्छ ।

अन्धवेग नाटकको सारवस्तु समाज सुधारको अपेक्षा गर्नु हो । नाटकले मान्छेको कर्म सकारात्मक नभएमा उसको जीवन पनि सुखमय हुँदैन भन्ने सन्देश दिएको छ । मान्छेले आफ्नो कर्मको भोग आफैँले गर्ने हो । मान्छे कसैले पनि कुकर्म गरेको छ भने कुनै न कुनै दिन त्यसको प्रतिकूल फल भोग्न बाध्य हुने तथ्यलाई प्रस्तुत गर्दै कामवासनाले व्यक्तिको जिन्दगी ध्वस्त पार्छ, भन्ने धारणा व्यक्त गरिएको छ ।

नाटकको सार दैहिक सुखका लागि गरिने यौनकेन्द्री प्रेमले दुर्घटना निम्त्याउने भएकाले नैतिक मूल्यको स्वखलनले समाजलाई विकराल स्थितितर्फ धकेलिने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यसरी अन्धवेग नाटकले सामाजिक कथावस्तुभित्र समाज सुधारको उद्देश्य राखेको छ । पम्फाको अतृप्त यौनको आँधी वा अन्धो आवेगलाई मात्र सङ्केत नगरी गरुडध्वजको अन्धो आवेगका कारण मृत्युको मुखमा पुग्ने जयवीरको निर्दोष हत्याले पनि अन्धवेगको पुष्टि गरेको छ । पम्फाको अन्धआवेगले आदर्श परिवार आगोको रापमा पिल्सिएको छ । जयवीरको अन्ध संवेगले पारिवारिक मर्यादाको सीमा भत्किएको छ । गरुडध्वजको अन्धआवेगले सन्ततिको भविष्य अन्धकार बनेको छ । नाटकमा एउटा गल्लीले सुन्दर घर एकैछिनमा तासको घर जस्तै हुनपुगेको देखाएर सबै मानिसले आआफ्नो अनुशासनमा बसेर आआफ्नो दायित्व पूरा गर्नुपर्दछ अन्यथा जीवन गरुडध्वजको घरजस्तै भताभुङ्ग हुन्छ, भन्ने सार प्रस्तुत भएको छ ।

निष्कर्ष

अन्धवेग नाटकका पात्रहरूले आ-आफ्ना कर्मको फल प्राप्त गरेका छन् । नाटकले विषयवस्तुका रूपमा नेपाली परिवेश र संस्कृतिलाई वरण गरिएको छ । सहरिया समाजको अभिजात वर्गीय

परिवारमा केन्द्रित यस नाटकको परिवेश काठमाडौँ र त्यसको वरिपरिको रहेको छ । यस नाटकमा तत्कालीन समाजको यथार्थ चित्रण गर्दै सामाजिक वातावरणमा पुरुषहरूलाई शिक्षा लिन विदेशसम्म पठाए पनि नारीहरू भने बत्ती कात्ने, मन्दिर जाने र घरगृहस्थी चलाउने समाजको चित्रण गरिएको छ । यस नाटकमा समले वासनाको आवेग हानिकारक हुने तथ्यलाई अत्यन्तै कारुणिक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । मानसिक आवेग गरुडध्वजका घरको उज्यालो वातावरणको विनाशतर्फ लागेको छ । यस नाटकमा सम्भ्रान्त परिवारको पारिवारिक यथार्थलाई चित्रण गरेर उनीहरूमा देखापरेको अनैतिक कार्यलाई पम्फाको माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ । क्षणिक रूपमा आफ्नो कामवासना पूरा गर्न आफ्नै नातेदार जयवीरलाई पम्फाले उपयोग गरेकी छ । उसले जसरी भए पनि कामवासना पूरा गर्न जयवीरलाई बशमा पारेकी छ । जयवीर पनि पम्फाको प्रेममा परिसकेको कुरा उसैले लेखेको कविताबाट पुष्टि भएको छ । एकान्तको खोजीका क्रममा उनीहरू पशुपति पुगेका छन् । त्यहाँ आफूसँगै गएको मुगालाई श्रीखण्डको माला लिन पठाएर एकान्तमा बस्ने वातावरण मिलाएका छन् । त्यसवेला यमदूतका रूपमा गरुडध्वज आइपुगेको छ । दुवैको उद्देश्य पूरा हुनुको साटो गरुडध्वजले जयवीरलाई मारेको छ र आफू पनि आत्महत्या गरी मरेको छ । पम्फा पनि घरको कठबारबाट लडेर मरेबाट नाटकमा एउटा गल्लीले सुन्दर घर एकै छिनमा तासको घर जस्तै हुनपुगेको छ । यसरी प्रस्तुत नाटकमा नारी पतिव्रता नभएका घरका सम्पूर्ण सदस्यले कति दुर्गति भोग्नुपर्छ भन्ने देखाउनुका साथै दमाई र गाइनेमार्फत देशप्रेम र नेपाली संस्कृतिलाई देखाइएको छ । यस नाटकमा उपस्थित असत्पात्रको अन्त्य गराएर भावी पिँढीलाई सत्मार्गमा हिड्ने प्रेरणा प्रदान गरिएको छ । मानिसले आकाङ्क्षालाई सोचविचार गरेर मात्रै राख्नुपर्छ भन्ने सन्देश प्रस्तुत गरिएको अन्धवेग नाटक सारवस्तुका दृष्टिले दुःखान्त नाट्यकलाले उत्कृष्ट भएको निचोड निकालिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- आचार्य, ब्रतराज (२०६६). *आधुनिक नेपाली नाटक*. साभा प्रकाशन ।
- उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०७९). *नेपाली नाटक र नाटककार* (तेस्रो संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- कोइराला, कुमारप्रसाद (२०६६). *केही आधुनिक नाटक र नाटककार*. ओरिएन्टल पब्लिकेसन ।
- थापा, मोहनहिमांशु (२०८०). *साहित्य परिचय* (सातौँ संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, भानुभक्त (२०५९). *सिद्धान्त र साहित्य*. (दोस्रो संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- प्रधान, हृदयसिंह (२०७७). *केही नेपाली नाटक*. (छैटौँ संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज र दयाराम श्रेष्ठ (२०७९). *नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास*. (एघारौँ संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- सम, बालकृष्ण (२०७९). *अन्धवेग*. (एघारौँ संस्क.). साभा प्रकाशन ।